

Reflexiók Várady Tibor kisebbségvédelmi téziseire

A fenntarthatóság jegyében mit igazolt és mit cáfolt a gyakorlat?

KORHECZ TAMÁS¹

A nemzetiségi kérdés, a kisebbségek védelme évszázadok óta foglalkoztatja a tudomány és a politikai élet nagyjait. Várady Tibor akadémikus a szerteágazó és gazdag szellemi alkotói pályája során sokszor és sokat foglalkozott a kisebbségi kérdés igazságos és fenntartható megoldásával. Ennek során olyan alapvetéseket és alkalmazandó elveket fogalmazott meg, amelyek figyelembevételével és alkalmazásával egy méltányos és fenntartható kisebbségvédelmi modell körvonalazódik. A megoldáskeresésnél Várady a valószínű egyenlőség elvét helyezi előtérbe, de annak alkalmazásakor fontosnak véli az arányosságot és az egyensúlyteremtést is. A kisebbségi autonómiát rendkívül lényeges intézménynek tartja, de nem elsősorban mint a politikai mozgósítás eszközére, hanem mint esélyre tekint, amelynek sikere attól is függ, hogy mennyire tudjuk az autonómiaépítés folyamatába bevonni az összes magyart, pártállástól függetlenül. A közép-kelet-európai gyakorlat az egyensúly és a hatalommegosztás helyett továbbra is az etnikai szembenállás és a dominancia elvét követi, miközben a globalizált gazdaság hatására a nemzeti kisebbségek súlyos demográfiai veszteségeket élnek meg.

Kulcsszavak: kisebbségi jogok, autonómia, nemzetállam, egyenlőség, arányosság, fenntarthatóság, gyakorlat

Reflections on the Thesis's Related to the Minority Question of Tibor Várady – In the Spirit of Sustainability, What Was Confirmed, and What Was Denied by the Practice?

The minority question, the protection of national minorities, was/is a challenging issue for many outstanding scholars and remarkable politicians. Academic Tibor Várady, within his rich and colorful intellectual career, often focused his interest on the minority question its just and sustainable management. In the course of this, he formulated some principles whose

1 Az újvidéki UNION Egyetem Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Kar egyetemi tanára; szerbiai alkotmánybíró, e-mail: tkorhecz1967@gmail.com

application may contribute to the development of a sustainable model of minority protection. During his search for a solution, Várady stresses the importance the principle of effective equality, but in the course of applying equality principle, he also insists on the application of the criteria of proportionality and balancing. He attribute special importance to minority autonomy arrangements, but not as a tool of political mobilization, but as chance, whose success partially depends to which extent is possible to involve into the development of the autonomy institution all Hungarians, irrespective from their political party orientation. The practice in Central and East Europe is still following the pattern of ethnic divisions and domination, while the principle of power-sharing and balancing is neglected. In meantime, the globalized economy generates substantial demographic losses to national minorities.

Keywords: minority rights, autonomy, national state, equality, proportionality, balancing, sustainability, practice

Várady Tibor jogtudós, akadémikus a mesterem, a szó legnemesebb jelentésében. Megboldogult apám is ismert jogász volt, aki főként a kötelmi jog, a polgári jogi felelősség területén alkotott, őt azonban elsősorban apámként és törvényszéki bíróként tisztellem, és példaképmként követem. Apám volt számomra az etalon, hogyan lehet magyar-ként, kisebbséghez tartozóként gerincesen, független bíróként törvénykezni. Ahogy említettem volt, Várady Tibor mesterem és mentorom, őt mint pragmatikusan cselekvő jogtudóst és értelmiségit tisztellem, ezen a téren a példaképem, maga a mérték.

Szüleim már házasságkötésük előtt ismerték, és azt hiszem, barátkoztak is Tiborral, már a közös belgrádi egyetemi évek alatt. Azt azonban, hogy hol és mikor találkoztam először személyesen is vele, talán magának Várady Tibornak sem említettem eddig. Azt hiszem, az általános iskola hetedik-nyolcadik osztályába jártam, 1980–81-et írtunk. Apámmal sétáltunk a szabadkai Korzón, amikor szívélyesen köszöntötte egy, nekem olybá tűnt, régi kedves ismerőst. A rövid parolázás közben kiderült, Várady Tiborral, a fiatal, de már akkor is igen nagy tekintélyű vajdasági magyar jogászprofesszorral találkoztunk. Arra is emlékszem, hogy a hosszabb beszélgetés során, amely a Korzó közepén levő akkori Meteor műszaki kisáruház oldalsó kirakata előtt zajlott, Tibor és apám elsősorban a posztgraduális jogi tanulmányokról beszélgettek. Tibor arra sarkallta apámat, hogy a Felső Bíróság bírájaként vágjon bele a tudományos doktorátus megszerzésébe az Újvidéki Egyetemen. Negyven esztendeje a törvényszéki bírók csak elvétve szereztek tudományos doktori fokozatot, de Tibor sikeresen beszélt rá apámat, aki öt-hat évre rá meg is szerezte ezt a címet. Ez a kis történet is igazolja, Tibor már akkor azon ügyködött, és azóta is folyamatosan, hogy minél több, arra alkalmas és motivált vajdasági magyart sarkalljon, segítsen hozzá ahhoz, hogy előrelépjen a jogi szakmában, a tudományos munkában. Más szóval, hogy gyarapítsa a kisebbségi közösségünk szellemi erőforrásait.

Várady Tibort szinte lehetetlen beszkatulyázni, egyetlen maszk mögé bújtatni. Mégis, számomra Várady életműve a leginkább a nemzetiségi kérdés, a kisebbségi lét kihívásaira adott válaszaiban teljesedett ki. Gazdag pályájának éppen ezt a területét ismertem meg a legalaposabban és a legközelebből. Számtalan ismert tudós gondolkodó elemezte és kereste a megnyugtató választ a nemzeti sokszínűség igazságos kezelésére. A teljesség igénye nélkül említsünk meg néhány nevet: Wilhelm von Humboldt, John Stuart Mill, Alexis Tocqueville, Karl Renner és Otto Bauer, Hurst Hannum, Will Kymlicka, Joseph Marko, Christoph Pan, Patrick Thornberry, Fernand de Varennes, Bibó István, Jászi Oszkár, Duray Miklós, Kardos Gábor, Salat Levente, Lőrincz Csaba vagy éppen a rövid életű szerb filozófus, Svetozar Marković. Magam is sokat foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy miként lehetne a nemzeti sokszínűséget méltányosan, fenntarthatóan és általános megelégedésre kezelni, többek között a jog eszközrendszerével is. Ezért is választottam a tanulmányom témájául Várady Tibornak a nemzetiségi kérdés méltányos megoldásával, fenntartható kezelésével kapcsolatos alapvetéseit, amelyeket a gyakorlat, az idő próbatételének teszek ki.

A megfogalmazott tézisek Várady megjelent könyveiből, tanulmányaiból, konferenciákon elhangzott beszámolóiból, parlamenti és nemzeti tanácsi felszólalásaiból és számtalan magánbeszélgetésünkön elhangzottakból lettek összegyűrva.

Az etnikailag tiszta nemzetállamok megteremtése nem méltányos és nem is reális

Az európai államok döntő többsége nemzetállamként definiálja magát, amelyben van egy domináns, államalkotó nemzeti közösség, ennek egységét és erejét egyebek mellett a közös nyelv, a közös hagyományok, a közös identitás biztosítja. Az ideális nemzetállamban többé-kevésbé a teljes lakosság ennek az egységes nemzetnek a része. Az élet, a társadalmi realitás azonban rendszerint nem követi az idealizált nemzetállam eszményét. A nemzetállam sokkal inkább egy nemzeti-állami programcél, mintsem társadalmi valóság, a nemzetállamok területén pedig, a domináns nemzet mellett, néha erőteljes saját önazonossággal rendelkező kisebbségi nemzetek, nemzetiségek, nemzeti kisebbségek is élnek. Az ideál és a valóság között feszülő ellentmondás gyakran képezi konfliktusok forrását, egyrészt fűti az állami, többségi nacionalizmust, amely a nemzeti homogenitás megteremtésén ügyködik, másrészt gerjeszti a kisebbségi nemzetek ellenállását és nacionalizmusát, amely a saját nemzetállam megteremtését, esetleg az anyaországhoz történő csatlakozást tűzi a zászlajára. Az egymásnak feszülő indulatok és hevületek hátterében az a meggyőződés bújkol meg, hogy a nemzetiségi kérdést gyakorlatilag csakis a homogén nemzetállamok megteremtésével lehet megnyugtatóan rendezni. Várady Tibor a homogén nemzetállamok megteremtését és ezzel a nemzetiségi kérdés megoldásának ezt a lehetőségét nem tartja sem méltányosnak, sem reálisnak. A megoldáskeresést sokkal inkább a jelenlegi realitások, az államhatárokon belüli nemzeti etnikai pluralitás figyelembevételével kellene állhatatosan

folytatni. A nemzeti kisebbségek másságát pedig nem lenne szabad elhárítandó akadálnak felfogni az újonnan létrejött nemzetállamokban.² A 20. századi nemzetállam-építések alapvetően egyébként sem voltak sikeresek. Egyrészt a homogén nemzetállamok létrehozása a nagy létszámú, erős identitással rendelkező kisebbségi nemzetek jelenléte esetében legtöbbször csak illúzió, nacionalista ábránd. Az ilyen kisebbségek asszimilációja, identitásváltása még az erőteljes állami nyomásgyakorlás esetén sem kivitelezhető. Ezeknek a kisebbségeknek az „eltüntetése” csakis az alapvető emberi jogok durva, gátlástalan taposásával valósítható meg, népiirtással vagy erőszakos fizikai kitelepítéssel. Sőt mi több, az etnikai homogenitás olykor még ezeknek a brutális eszközöknek a bevetésével sem teremthető meg. Jelesül az ilyen erőszakos próbálkozások sokszor vezetnek hosszan tartó regionális háborúskodásokhoz, évtizedekig elhúzódó végelethetetlen konfliktusokhoz. Lásd a kurd- vagy a palesztinkérdést. De még ha a geostratégiai, történelmi helyzet lehetővé is teszi az *Endlösung*, a végső megoldás megvalósítását egy-egy nemzetállam, illetve nemzet esetében – lásd a zsidókérdés kezelését Németországban, a törökországi örmények sorsát száz éve, a nagy létszámú német kisebbségek sorsát a második világháború utáni Közép-Kelet-Európában, vagy a horvátországi szerbek elűldözését a 20. század utolsó évtizedében –, a nemzetállamok homogenitása akkor sem valósul meg az elképzelt módon. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy Németország, Törökország, Szlovákia, Szerbia vagy Horvátország etnikailag ma sem homogén államok. Részint azért, mert az erőszakos intézkedések ellenére is az országokban jelentős számban maradtak kisebbséghez tartozók, vagy mert újabb kisebbségek telepedtek meg az állam területén, ezáltal veszélyeztetve a homogén etnikai nemzetállam eszményét. Így vagy úgy, de be kell látni, hogy a nemzeti heterogenitás a nemzetállami keretek között is tartós jelenség, amellyel számolni kell, és amelynek a kihívásaira megfelelő válaszokat kell keresni ahelyett, hogy az államok és a nemzetek a homogén nemzetállam tartós létrehozására fordítanák erőforrásait. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy a nemzeti sokszínűség az államokat folyamatos kihívásokkal szembesíti, amelyekre nincsenek könnyű, tartós és egyértelmű válaszok. A válaszok keresése pedig a méltányosság elvének tiszteletben tartását követeli meg, a méltányos megoldások pedig gyakrabban fenntarthatók, mint az azt nélkülöző elképzelések. Várady a többnemzetiségű, szocialista Jugoszlávia szétesését elemezve, az autoriter rendszer gyengeségeinek feltárása mellett őszinte szimpátiával tekint ennek az államnak arra a törekvésére, hogy az egyenrangúság és az egyensúly elve alapján kezelje a nemzetiségi kérdést.³

2 VÁRADY 1993: 372.

3 VÁRADY 1997: 19.

Az államokon belüli nyelvi-kulturális pluralitás nem csupán veszély és akadály, lehet az előnyök és a lehetőségek talaja is

Amint azt már a fentiekben is megállapítottuk, az államok lakosságán belül meglévő nyelvi, etnikai, kulturális pluralitás olyan realitás, amely folyamatos konfliktusok forrása lehet, ezekre pedig állandó megoldáskereséssel lehet megfelelő válaszokat adni. Az etnikailag, nyelvileg, kulturálisan eltérő csoportok együttélése olyan valós problémákat, kihívásokat generálhat, amelyek az etnikailag, nyelvileg homogén közegekben nem jelentkeznek. Ennek elkendőzése, illetve tagadása olyan naivitás lenne, amely nem a problémák kezelését, hanem éppen azok elmérgesedését válthatja ki. A nemzeti kulturális sokszínűség igenis többlet-erőfeszítéseket követel meg a társadalomtól az államigazgatás, a közoktatás, a felekezeti és a kulturális élet területén. Eközben a teljes és valós egyenrangúság és esélyegyenlőség legfeljebb pozitív eszmény lehet, következetes gyakorlat csak elvétve. A társadalmi esélyegyenlőség erőteljes hiánya pedig könnyen a csoportok közti konfliktusok gyújtózsínörjává válik. Mindazonáltal – és erre Várady számos munkájában utal – a nyelvi, etnikai, vallási sokszínűség nem csupán veszély, nehézség, kihívás, hanem a fejlődés és új értékek forrása is. A nemzeti sokszínűség és a vele gyakran együtt járó többnyelvűség termékeny talaja lehet a kultúrák és eszmék párbeszédének, gazdagításának, a szellemi gyarapodásnak, sőt a kisebbségi helyzetből akár előnyök is származhatnak.⁴ A 20. század első felének Nagybecskerekje az impériumváltások közepette nemcsak az emberi gyarlóság és a pusztító ösztönök csatátarté volt, ahol nemzetek presztízse és helyzete változott meg rövid időn belül a világtörténelem nagy hullámveréseinek peremén és annak sodrásában, hanem olyan élettér is, amelyben szerbek, magyarok, németek, románok és zsidók hoztak létre értékeket, versengtek egymással és gazdagították egymást a póttörténelem sokszor olvasatlan lapjain. Ha a világtörténelem sokszor pusztító erői nem csapják egymáshoz, nem törik össze a különböző nemzetiségeket, azok egymáshoz súrlódó kövekként egymást alakítják, finomítják és nemesítik. Ilyen szerencsés időszakokban kölcsönösen gazdagodhat a gasztronómia, az építészet, a kisipar, a zene, a mezőgazdálkodás, de az irodalom is. Mindez pedig az életminőséget javító energia is lehet. A Várady család jogászregényekből, dokumentumprózákból kirajzolódó története is ezt igazolja.⁵ Lehetséges, hogy a 20. század első ötven évének Nagybecskerekje ma már csak emlék, amelynek öröksége csak nyomokban fellelhető, de ez az ötven év azt bizonyítja, hogy a nemzetiségek együttélése esély és lehetőség is, nem csupán kihívás és veszély.

⁴ VÁRADY 2024.

⁵ Hat dokumentumpróza-kötet született Várady tollából, ezeket magyar nyelven az újvidéki Forum Könyvkiadó adta ki. Az első a sorban a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon*, amely 2013-ban jelent meg, míg jelenleg az utolsó, a *Házasság utáni házasság* 2024-ben került nyomdába.

Várady alapvetései, amelyek hozzájárulhatnak a nemzetiségi kérdés fenntartható kezeléséhez

A fentiekben már utaltam arra, hogy Várady az etnikailag tiszta nemzetállamokat nem tartja megteremthetőnek, még kevésbé fenntarthatónak, és végképp nem igazságosnak. E gondolat mentén eljutottunk oda, hogy a nemzetállamokban fellelhető nemzeti etnikai sokszínűséget realitásként kellene elfogadni, és keresni azokat a megoldásokat, amelyekkel egy ilyen adottságot sikeresen kezelni lehet, a teljes lakosság és az ország épülésére.

Az első, hogy a különböző csoportok, kisebbek és nagyobbak, sajátos nemzeti identitással rendelkeznek, amelynek fontos elemei a közös anyanyelv, vallási felekezet, közös történelem és hagyományok, a vérségi rokonságba vetett hit, a mítoszok és az önkéntes identitásvállalás és -választás. A nemzeti önazonosság, a bennünket is meghatározó nyelvi-kulturális közeg, amelyben szocializálódtunk, fontos dolog, nem cserélhető le, mint télen a cipő az időjárás változásával. A különböző nemzeti identitással rendelkező állampolgárok és az általuk alkotott csoportok helyzetét a legszélesebb értelemben felfogott egyenlőség elve alapján kellene rendezni. Az államnak alapállásként egyenlően kellene értékelnie a különböző nemzeti identitással rendelkező egyéneket, azok közös identitását. Az egyéneket egyforma elbánásban kell részesíteni, azzal, hogy az egyenlőség elve bizonyos kérdésekben és helyzetekben megköveteli az egyének eltérő bánásmódban történő részesítését, az akkomodációt. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nemzeti többség és a nemzeti kisebbségek tagjait a saját identitáshoz kötődő állami szolgáltatások és a támogatásokhoz való hozzáférés kérdéseiben megkülönböztetett elbánásban kell részesíteni, azaz ezeken a területeken az egyenlőség eltérő bánásmódot követel meg. Így az etnikai többség az oktatáshoz fűződő szolgáltatásokat a saját nyelvén, saját kulturális értékeinek a megőrzésén keresztül élvezzi, míg a nemzeti kisebbséghez tartozóknak a saját nyelvükön kell részesülniük az oktatásban, annak az ő saját kultúrájuknak a megőrzését kell szolgálnia. Továbbá az állam az egyenlőség elvének tiszteletben tartása esetén a kisebbségi személyekkel a kisebbség anyanyelvén kommunikál, éppen úgy, ahogy a nemzeti többséggel is a többség nyelvén.⁶ Várady azonban tisztában van azzal is, hogy az így felfogott, a különbözőség elismerésén alapuló egyenlőség nem minden élethelyzetben reális, sőt nem is feltétlenül méltányos és szükséges.⁷ Ezzel el is jutottunk oda, hogy az egyenlőség elvének alkalmazásakor figyelemmel kell lenni az arányosság és a méltányosság elvének alkalmazására is. A volt Jugoszlávia területén létrejött új nemzetállamok nemzetiségi politikáját elemezve ismert tanulmányában Várady pontosan az arányosság szükségére mutat rá, szemléletes példákon keresztül. Ugyanabban az államban egy kisebbség esetében indokolt lehet az a követelés, hogy az adott kisebbségi nyelven az állam biztosítsa az anyanyelvi felsőoktatás megszervezését, más

6 VÁRADY 1996: 46–47.

7 VÁRADY 1997: 41–42.

kisebbség esetében ez aránytalan követelés lenne. Sőt, Várady továbbmegy és arra is rámutat, hogy az egyazon országban élő ugyanazon kisebbség tagjai számára sem szükséges az ország teljes területén azonos kisebbségi jogokat biztosítani. Az arányosság elvének alkalmazásával teljesen elfogadható, hogy a hivatalos nyelvhasználat-hoz való jogok szélesebb körét alkalmazzák azokban a járásokban, városokban és falvakban, ahol a kisebbség helyi többséget alkot, mint ott, ahol a kisebbség helyi szinten is a lakosság elenyésző százalékát teszi ki.⁸ Az ilyen megoldások nemcsak arányosak, hanem egyúttal méltányosak is lennének. Például amennyiben a nyelvhasználati törvény megkövetelné, hogy a települési önkormányzat képviselő-testülete, amelynek összes képviselője kisebbségi nyelven beszél, a többség nyelvén ülésezzen, azzal nem csak az egyenlőség és az arányosság elve sérülne, az ilyen döntés méltánytalan lenne a testület tagjai szempontjából is, hiszen olyan aránytalan és szükségtelen terhet róna rájuk, amely érdemben is megnehezítené a testület munkáját, és semmilyen elfogadható indoka sem lenne, hacsak a nyelvi dominancia és a nyelvi alárendeltség megteremtését nem tekintjük elfogadható érveknek. Más szóval, Várady szerint egyensúlyt kell teremteni a kisebbség jogos igénye és az állam lehetőségei és kapacitásai között, a kisebbség jogos igényei és a többség potenciális ellenállása és aggodalmai között. Ezen elvek mentén a jogalkotónak és a nemzetiségi politika formálóinak nem kellene mechanikusan azonos jogokat biztosítaniuk a székelőföldi magyaroknak és a bánáti szerbeknek vagy akár magyaroknak a hivatalos nyelvhasználat terén.

Bizalmi minimum a kisebbség és a többség között, szövetségesekre szükségünk van a többség soraiban is

Várady több munkájában és felszólalásában is feltérképezte a nemzetiségi kérdés fenntartható kezelésének egyik alapvető feltételét, kiindulási pontját. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a fenntartható konstrukcióhoz, a kisebbségnek és a többségnek is késznek kell lennie lemondani hagyományosan dédelgetett céljáról. A kisebbségnek el kell fogadnia tartós állapotként, hogy nincs és nem is lesz többségben abban az államban, amelynek határain belül él, hogy nem lesz domináns, többségi helyzetben. El kell fogadnia, hogy ez nem a következő szerencsés történelmi fordulatig marad így, ez tartós helyzet. Másfelől a többségnek azt kell elfogadnia, hogy a kisebbség tartósan él abban az országban, amelyet a többségről neveztek el, és hogy a különbözőség jelenléte és kötelező tisztelete nem átmeneti állapot.⁹ A Várady által kiindulópontként megfogalmazott kompromisszum csak első olvasatra tűnik könnyen megteremthetőnek. A multiethnikus államok többségében a nyilvános kinyilatkoztatások szintjén ez a kompromisszum többé-kevésbé felismerhető, sőt, sok esetben az alkotmányozó is hitet tesz ezen kompromisszum mellett. Az ünnepélyes hivatalos felszín alatt azon-

8 VÁRADY 1997: 41.

9 VÁRADY 1997: 45–46.

ban gyakran egy párhuzamos elköteleződés körvonalai rajzolódnak ki. A többségi nemzetépítők kaján megalégedéssel nyugtázzák a kisebbségek demográfiai hanyatlását, szellemi és gazdasági peremre szorulását, érdekérvényesítő politikai erejük csökkenését, amelyek mögött gyakran tudatos állami döntések bújnak meg. Másfelől a kisebbségek körében gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy virtuálisan az adott államon kívül élnek, azok intézményei helyett az anyaország kulturális és politikai terében érzik magukat otthon. Ezt a helyzetet az anyaországi állampolgárság megszerzése csak tovább erősítheti. Ilyen esetben nem is csoda, ha a kisebbségek vagy a szülőföld feladását választják, vagy a virtuális valóság materializálódására várnak, akár így, akár úgy, de ezzel a szükséges kompromisszum ellen tesznek. A kompromisszumkész felszín alatt, az ünnepélyes kinyilatkoztatások mögött tehát szívósan él tovább a „vagy-vagy” elve, a Várady által sugallt „is-is” helyett.

Várady sokszor említi annak fontosságát, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése érdekében partnereket és szövetségeket kell keresni a többség oldalán. Az legtöbbször kevés, ha elképzeléseink létjogosultságáról, céljaink helyességéről csak magunkat, saját nemzettársainkat győzzük meg.¹⁰ Tibor meglátása mögött több generáció élettapasztalata, konkrét, gyakorlati sikerek tapasztalatai húzódnak meg. Az Újvidéki Egyetem Jogi Karán megvalósuló részleges párhuzamos magyar nyelvű oktatás, azt megelőzően pedig a kisebbségi nyelvi lektorátusok létrehozása ennek a tapasztalatnak a mentén jöhetett létre. Amennyiben Várady Tibor annak idején csak a karon oktató néhány magyart győzte volna meg a párhuzamos magyar oktatás helyességéről, azok kudarca borítékolható lett volna.¹¹ A másik példa a kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló törvény elfogadásának a folyamata. Amikor egy ponton a törvény elfogadásával szembeni ellenállás a kormányzati oldalon is felerősödött, Tibor hőzöngés, kesergés és a sebek nyalogatása helyett a szövetségesek keresése fele fordult, tekintélyét, tudományos és politikai súlyát latba vetve csendes diplomáciai körútra indult, amelynek során felkereste a politikai élet néhány vezetőjét, hogy elhitesse velük, a nemzeti tanácsi törvény nem csupán a magyarok érdeke, hanem olyan magyar érdek, amely más kisebbségek érdekeit is szolgálja, és Szerbiának és a szerbységnek az érdekeivel is összeegyeztethető. Néha csak ennyi kell egy fontos lépéshez, de ennyi nagyon kell.

A kollektív kisebbségi jogok és az autonómia

Várady Tibor számos tanulmányában foglalkozott a kisebbségi jogok természetével. Rámutatott arra, hogy ezek alapvetően kollektív jogok, de korántsem veszélyeztetik az egyenlőség elvét, sőt, az egyenlőség a többség és a kisebbség között megköveteli a kollektív jogok elismerését, hiszen a domináns etnikai többség is rendelkezik kollek-

¹⁰ VATAŠČIN 2020.

¹¹ VÁRADY 2020: 45; KORHECZ 2023: 146.

tív, identitáshoz köthető jogokkal, de ezek gyakran csak hallgatólagosan jelennek meg a jogrendszerben, néha a polgári egyenlőség hamis ruhájába bújtatva.¹²

Ami a nemzetiségi autonómia kérdését illeti, Várady Tibor azt következetesen népszerűsítette, érvelt annak létjogosultsága és potenciális előnyei mellett.¹³ Amikor az autonómia Szerbiában magyar politikai álmodozásból reális lehetőséggé vált, Tibor aktívan részt vett a szerbiai magyarság nem területi autonómiájának a törvényesítésében, építésében és működtetésében. Várady autonómiapártisága azonban nem jelentette a nemzetiségi autonómia kritikátlan felmagasztalását. Míg Ágoston András nyilatkozataiban a vajdasági magyar autonómiát a magyar politizálás *ultima ratió*jának és végcéljának kiáltotta ki, addig Várady a később törvényesített autonómiára mint lehetőségre, esélyre tekintett, amellyel jó esetben javíthatunk közösségünk megmaradási esélyein, lépéseket tehetünk az egyenlőségünk irányába. Mindazonáltal ahhoz, hogy a törvényesített autonómia valóban eredményes legyen, és hozzájáruljon a kisebbségi közösség megmaradásához és egyenlőségéhez, felelős politikai cselekvésre van szükség, párbeszédre, megértésre és összefogásra a kisebbség térfelén.¹⁴

A kollektív jogok, az anyanyelvi oktatás, a hivatalos nyelvhasználat, az anyanyelvi média nélkül nincs valós egyenlőség, sőt, az etnikai törésvonalak mentén polarizált társadalmakban a kisebbségi önkormányzás, az autonómia megteremtése is szükségszerű.¹⁵

Egység és sokszínűség, szabadság a kisebbségi közösségen belül

Véleményformáló értelmiségiként, valamint a politikai és a közélet aktív résztvevőjeként és alakítójaként Várady folyamatosan és következetesen kiállt a vajdasági magyar közösségen belüli pluralitás elfogadása mellett. A maga diplomatikus és egyúttal félreérthetetlen módján mutat rá folyamatosan annak károságára, hogyha a kisebbségi közösségen belül megbélyegezzük és kirekesztjük a másként gondolkodókat. A pluralitás és az eltérő gondolkodás a normalitás része, nem szabad megengedni, hogy a véleménykülönbségek a gyűlölködés alapjai legyenek. A nemzetiségi közösségen belül a kirekesztés, az elnyomás, a gyűlölködő szembenállás, a másság megbélyegzése nemcsak kártékony, hanem önpusztító is. Az egyszólamúságon és a megfélemlítésen alapuló egység nem más, mint látszategység. Maga Várady ezzel kapcsolatban így érvel:

„Ha politikai programot fogalmaznék, természetesen győzelmet tűznék ki célpontként. A fennmaradáshoz újra meg újra győzni kell. De nem a VMSZ-t vagy a Magyar Mozgalmat vagy a VMDK-t, hanem a veszekedést, az utálkozást és a kirekesztést kellene legyőzni.”¹⁶

12 VÁRADY 1996: 45–47.

13 VÁRADY 1997: 47–48.

14 VÁRADY 2003: 108–110.

15 VÁRADY 1993: 379.

16 KORHECZ 2022: 77.

Várady Tibor alapvetései és érvei a gyakorlat lencsájén keresztül

Európa azon térségeiben, ahol Várady Tibor alapvetései mentén kezelték-kezelik a nemzetiségi kérdést, a többnemzetiségű ország teremtette állandó kihívásokat, néha példaértékű, kölcsönösen elfogadható és fenntartható megoldások születtek, olyanok, amelyekben érvényesül az „is-is” elve, amelyben a kisebbség és a többség kapcsolata nem feltétlenül az alá-fölé rendeltségről szól. A svájci olaszok és a ladínok helyzete, Trentino–Dél-Tirol és Aosta-völgy autonóm régiók sikeres működése Olaszországban, a belgiumi német nyelvű közösség státusa és jogai, a finnországi svéd nyelvi közösség egyenrangúsága mind-mind azt igazolják, hogy léteznek pozitív és tanulságos példák, hogy van alternatívája a konfliktusokon és a dominancián alapuló „rendezésnek”. Sajnos a Kárpát-medencében, a volt jugoszláv térségben és Közép-Kelet-Európában általában a multietnikus államokban a kisebbségi kérdést a nemzeti kizárólagosság, a konfrontáció, a nemzetállam-építés jellemzi mind a mai napig. A szocialista rendszerek összeomlása után a legyengült állami intézményrendszer legitimációs űrt eredményezett, erre a nemzeti elitek nemzeti-etnikai mobilizációval válaszoltak, a veszélyeket pedig gyakran a nemzeti kisebbségek körében azonosították. A demokratikus rendszerváltások után több mint harminc évvel sok minden megváltozott, de a térség országaiban a nemzeti kérdés kezelésében alig közeledtünk valamit a példaértékű nyugat-európai mintákhoz. A kizárólagosságból épített politikai akadályok szívóssága és tartóssága felülmúlta még a tamáskodók borúlátását is. Kétségtelen, hogy ahhoz, hogy a Várady által következetesen képviselt elvek nem váltak a nemzetiségi kérdés kezelésének elfogadott eszközévé Közép-Kelet-Európában, a kisebbségvédelem nemzetközi jogi és intézményrendszerének megroggyanása és megtorpanása is sokban hozzájárult. A kilencvenes évek során formálódó nemzetközi, elsősorban európai kisebbségvédelmi rendszertől sokan remélték azt, hogy a kisebbségvédelem terén új korszak köszönt ránk, amelyben az erőteljes nemzetközi standardok és végrehajtó mechanizmusok a nemzetállamokat sikeresen sarkallják majd arra, hogy maguk is kialakítsák a fenntartható, kölcsönösen elfogadható kisebbségi politika kereteit. Ezzel szemben a 21. században az őshonos kisebbségek védelme fokozatosan marginalizálódott, és a nemzetközi politikai színtéren szinte súlytalanná vált. Az egyetemes emberi jogoktól eltérően a kisebbségek helyzete újra a nemzetállamok belügyévé alacsonyodott. A kisebbségvédelmi egyezményeket felügyelő testületek erőteljes önmérsékletet tanúsítanak kritikáik és javaslaik megfogalmazásánál, mert számtalanszor beigazolódtott, hogy a tagállami kötelezettségek megszegésének megállapítása semmilyen következménnyel sem jár a jogsértő államra nézve. Ha ehhez hozzáadjuk azt a merev és következetes elutasítást, amellyel az Európai Bizottság viszonyul azokhoz a legitim, ám óvatos polgári kezdeményezésekhez, amelyek az EU szerveinek a hatáskörébe utalnak az őshonos kisebbségek támogatásának és védelmének bizonyos kérdéseit, akkor joggal kell beszélünk visszalépésről és meghátrálásról a nemzetközi kisebbségvédelem terén.

Ha vizsgálódásunkat a Kárpát-medencére összpontosítjuk, ha a határon túli magyarok helyzetére fókuszálunk, az élénk táruló kép semmivel sem vidámabb. A volt szocialista államok szinte kivétel nélkül az etnikai nemzetfelfogáson alapuló, központosított nemzetállam eszményét törvényesítették, amelyben a domináns, az állam nevében megjelenő nemzet az állameszme központi tengelyét képezi. A szocializmus megszűnése után kiépített nemzetállamok alkotmányos rendje ugyan elismeri a nemzeti kisebbségek tagjainak a jogát az önazonosságuk megőrzésére, tiltja a hátrányos megkülönböztetést, de a kollektív jogok és a nemzeti önkormányzás, az autonómia törvényesítésére csak elvétve került sor. Ott is, ahol ez megtörtént, mint Szerbiában, a paradigmaváltás elmaradt. A nem területi alapú kisebbségi autonómia ugyan törvényesítve lett, létrejött a közvetlenül megválasztott Magyar Nemzeti Tanács is, de az etnikai többség és a kisebbség, az állam és a kisebbség viszonyrendszerében a dominancia elvét nem váltotta fel a hatalommegosztás elve, az etnikai alapú nemzetállam-építés az új törvényes keretek között is változatlanul folytatódott, a valós egyenlőség iránti törekvés és politikák elmaradtak, a Magyar Nemzeti Tanács pedig törvényes felhatalmazásainak, de főleg valós befolyásának folyamatos leépülését éli meg 2014 óta. Hiába hangoztatja még a budapesti kormányzat is, hogy a Szerbiában megvalósuló magyar nem területi autonómia példaértékű a többi magyarok lakta régió magyarsága számára, a Magyar Nemzeti Tanács az elmúlt tíz esztendőben folyamatos legitimációs válsággal küszködik, és azzal kell szembesülnie, hogy a szerb állam közigazgatása a nemzeti tanácsokat gyakran tanácsadói szereppel felruházott civil szervezetnek nézi. Minden nehézség és eseti visszalépés ellenére a kisebbségi kollektív jogok alkotmányos és törvényes elismerése Szerbiában a 21. század első évtizedében figyelemre méltó eredmény, amelyhez a vajdasági magyarok politikai szervezetei is jelentősen hozzájárultak. Ezt még akkor is ki kell mondani, ha a jogok gyakorlati érvényesítése és védelme, a társadalomra és a politikára kifejtett pozitív hatása sok esetben elmaradt. Vagy Váradyt parafrázálva, a jogok nyújtotta eséllyel nem igazán tudtunk élni, néha éppen belső konfliktusaink és a kirekesztés miatt.

Ahhoz, hogy a kedvező szerbiai jogi és intézményrendszer nem járult hozzá a szerbiai magyarság megerősödéséhez, népességünk szellemi és biológiai gyarapodásához, nagyban hozzájárultak olyan társadalmi folyamatok is, amelyekkel sem Várady, sem sokan mások nem számolhattak. Miközben a 21. század elején Szerbiában fokozatosan megszűnt a háborúskodás, az alapjogok tömeges megsértése, a nemzetközi elszigeteltség, a gazdaság hanyatlása, a magas munkanélküliség és a nincstelenség, a vajdasági magyarok demográfiai katasztrófa közepén találták magukat! A tömeges elvándorlás és az egyre alacsonyabb gyermekvállalási mutatók oly mértékben tizedelték meg a vajdasági magyarokat 2002 és 2011, de főleg 2011 és 2022 között, hogy az ma már létében is veszélyezteteti közösségünk fizikai fennmaradását a szülőföldjén. 2011-ben még 250 ezren, ma már alig 180 ezren élünk mi, magyarok Szerbiában, korfánk pedig egyre elszomorítóbb képet mutat. Első olvasatra talán érthetetlen, hogy a jobb életkörülmények, a javuló gazdaság és a létbiztonság hogyan vezethet közösségünk történelmi távlatokban szemlélve is egyedülálló leépüléséhez. A dologra azon-

ban van észszerű magyarázat, és ezt azokban az erőkben és globális folyamatokban kell keresnünk, amelyek Szerbiát ebben az időszakban érték el, és amelyek igen negatívan befolyásolták a magyarok demográfiai helyzetét is. Szerbiában a 21. század elején páros lábbal rúgta be az ajtót a globalizáció és a digitalizáció. A vajdasági magyarok csaknem észrevétlenül váltak részeseivé a globalizált, állandóan növekvő világgazdaságnak és az egységesülő virtuális értékrendnek. A globalizáció, a növekedés-központú gazdaság és a digitális világ hatására folyamatosan változott meg az addig kialakult értékrendünk, megváltoznak a legfontosabb céljaink, megváltozik a jó (jobb) és értelmes életről alkotott képünk. Az élet minőségét a többség egyetlen dologban méri, a bevétel nagyságában, esetleg a vásárlóerőben. A nagyobb vásárlóerő lehetősége mint uralkodó cél olyan, mint az aduász a preferánszban: mindent vissz és mindent felülír! Ha a nagyobb jövedelem akadálya a gyermek, a házasság, az érzelmes emberi kapcsolatok, a szülőföldhöz ragaszkodás, a szellemi táplálék, a nemzeti kultúra, a keresztény tanítások, az erkölcs, azokat sorra ki kell hajítani, mint a fölösleges terhet a süllyedő hajóból vagy a zuhanó repülőből. A vajdasági magyar leányok, nők a fenti uralkodó értékrend miatt vállalnak egyre kevesebb gyermeket, ugyanis a gyermekvállalással romlik a munkaerőpiaci helyzetük, csökken a mobilitásuk, kevesebb időt dolgozhatnak, és nem rendelkeznek alá az életüket a jövedelemszerzés parancsának. Nemcsak a gyermekvállalás elmaradásának, hanem a szülőföld elhagyásának is ezek az erők a fő mozgatói. A nyugati országokban, de akár Magyarországon is több pénzt lehet keresni ugyanazzal a munkával. Az új értékrendben pedig az is mellékes, hogy a szülőföldjén valaki abszolút értelemben keveset vagy többet keres, hiszen azt a szót, hogy elég, a fejlődés- és gyarapodás-központú gazdaság és gondolkodás nem ismeri. Felborult az egyensúly a szellemi és az anyagi javak között, az egyetemes emberi értékek és a hús-vér szükségleteink között. A globalizáció és az online világ hatására a vajdasági magyar ember hihetetlenül gyorsan azonosult az állandó gazdasági növekedés által diktált értékrenddel. Ugyanazokra a csillogó fogyasztási cikkekre vágyik a vajdasági magyar, mint a vajdasági szerb, a lengyel, a szlovák vagy a német honpolgár. Csakhogy ezek az azonos fogyasztási cikkek nem mindenhol egyformán elérhetők a munkavállaló ember számára. A vágyak hasonlóak lettek, a helyi realitások viszont továbbra is eltérnek, ezért van mozgásban az egész világ, délről északra, keletről nyugatra vándorolnak az emberek. A vajdasági magyar a nagyobb vásárlóerő reményében külföldre távozik, de legalábbis oda vágyik. A vélt vagy valós szükségletek és a lehetőségek között nyíló olló tömegesen arra ösztönzi a magyarokat, hogy háztartását változtassanak. Ebben az új értékrendben a magyar állampolgárság kedvezményes megszerzése csak felgyorsította és megkönnyítette a globális erők egyébként is hatékony érvényesülését. Várady Tiborral sokan úgy gondoltuk, és talán kételyekkel a szívünkben ma is azt reméljük, hogy a nemzeti önazonosság, a bennünket is meghatározó nyelvi-kulturális közeg, amelyben szocializálódtunk, fontos dolog, nem cserélhető le, mint télen a cipő, az időjárás változásával. Szülőföldünk olyan örökség, amely egy életen át meghatároz bennünket, érte küzdeni és harcolni nemes dolog, jogunk és kötelességünk is. Most, amikor mérleget készítünk, amikor összegezzük az erő-

feszítéseink eredményeit, fájdalmasan belénk nyilall a felismerés, hogy az eszmék, amelyekért emberek az életüket is gyakran kockára tették, sőt néha fel is áldozták, ma adásvétel tárgyát képezik, kevés pénzért gazdát cserélnek. De mindaddig, amíg akadnak olyanok, akiknek az értékrend legfelső polcaira nem a pénz került, Várady eszméinek lesznek új olvasói és követői.

Felhasznált irodalom

- KORHECZ Tamás (2022): Interjú Várady Tiborral. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 10(3), 59–77. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/6661/5232>
- KORHECZ Tamás (2023): A magyar jogi szaknyelv helyzete Szerbiában: büszke múlt, küzdelmes jelen, bizonytalan jövő. *Glossa Iuridica*, 10(3), 133–150. Online: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.7>
- VÁRADY, Tibor (1993): Collective Minority Rights and Their Problems in Their Legal Protection. The Example of Yugoslavia. *European Review*, 1(4), 371–383. Online: <https://doi.org/10.1017/S1062798700000788>
- VÁRADY Tibor (1996): A kollektív jogok kérdéséről. *Magyar Kisebbség*, 2(3), 39–51. Online: <https://epa.oszk.hu/02100/02169/00004/m960304.html>
- VÁRADY Tibor (1997): Minorities, Majorities, Law, and Ethnicity. Reflections of the Yugoslav Case. *Human Rights Quarterly*, 19(1), 9–54. Online: <https://doi.org/10.1353/hrq.1997.0009>
- VÁRADY Tibor (2003): Komolyan venni az autonómiakoncepciókat. In SEBESTYÉN Imre (szerk.): *Sorskérdéseink*. Újvidék: Magyar Szó, 107–113.
- VÁRADY Tibor (2020): Magyar nyelvű egyetemi oktatás az újvidéki jogi karon. Egy kísérlet 50 év távlatából. *Korunk*, 31(3), 41–48. Online: https://epa.oszk.hu/00400/00458/00664/pdf/EPA00458_korunk-2020-03_041-048.pdf
- VÁRADY Tibor (2024): *Házasság utáni házasság*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- VATAŠČIN Péter (2020): Nem elég csak önmagunk felé köszörülni az érveket. *Új Szó*, 2020. június 7. Online: <https://ujsoz.com/panorama/nem-eleg-csak-onmagunk-fele-koszorulni-az-erveket>